

Güncel - Çağdaş Türkiye Seminerleri

Belgelerle Serbest Cumhuriyet Fırkası

Cemil Koçak

Serbest Cumhuriyet Fırkası, hakkında çok şey yazılmış gibi görünmekle birlikte, aslında çok da fazla bilgi sahibi olunmayan bir konudur. Çetin Yetkin'in Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı adlı kitabı dışındaki kitaplar fırkanın kendisi hakkında değildir; genel olarak Türkiye'nin siyasi evrim sürecinde Serbest Fırka'nın da yer aldığı alt başlıklar söz konusudur. Bu konularda yeteri kadar malzememizin olduğu da söylenemez. Cumhuriyet Arşivi'nde sayıca çok fazla belge bulunmaktadır, ancak bu belgelerin içerik olarak aynı ağırlıkta olduğu pek söylenemez.

Cumhuriyet Arşivi'nde yaptığım çalışmaların ilk aşaması, Türkiye'de Umumi Müfettişlikler başlığı altında, bulduğum arşiv malzemesine dayanan bir çalışmadır. Bu malzmeden hareket ederek tam olarak mahiyeti hakkında bir fikre sahip olmadığım bu müfettişliklerin yapısı, doğası, faaliyetleri, misyonu, felsefesi, Tek Parti dönemi içindeki işlevi konusunda yazmaya çalıştım. İkinci çalışmam, yine arşivde bulduğum ve yine eğer Mete Tunçay'ın yazdıklarını bir tarafa bırakacak olursak, üzerinde hemen hemen hiçbir şey yazılmamış Heyeti Mahsusalar hakkındaydı. Burada da Heyeti Mahsusalar hakkında iki klasör belge ile şimdiye kadar bu yapılar hakkında bildiklerimizin ne ölçüde doğru olduğunu, bilmediklerimizin ise ne kadar çok olduğunu gösteren yeni bir çalışma yaptım.

Bugün bahsedeceğim müsvedde kitabım, münhasıran Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında ve burada da yaptığım şey, özellikle Başbakanlık Muhaberat Genel Müdürlüğü'nün evrakı ile Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu'ndaki Serbest Cumhuriyet Fırkası'na ilişkin belgeleri birleştirerek, aşağı yukarı yine bir buçuk, iki klasörlük bir belge yığını içinden Serbest Fırka hakkında neler biliyoruz, neler bilmiyoruz, daha neleri bilebiliriz üzerine bir çalışma hazırlıyorum. Bugün sunacağım bilgilerin iki işlevi var; birincisi, bu bilgilerimi sizlerle paylaşmak istiyorum. Benim için daha önemlisi, müsvedde halindeki fikirlerimi sizinle tartışmak istiyorum. Böylece, ilk defa bir geri dönüş almak istiyorum. Bu müsvedde fikirlerim, elimdeki malzeme ile kıyaslandığında, gerçekte ne kadar kritik edilebilir, ne kadar doğrudur, ne kadar yanlıştır, ne kadar eksiktir, bunu sizden öğrenmek benim için gerçekten hem ilginç olacak, hem de bir katkı olacak. Çok kısa dönem yaşamış olan bir partiden bahsettiğimiz için bugünkü konumuz zaman itibarıyla çok minimal bir dilimi kapsıyor. Belki tekrar etmeye gerek yok, en azından daha da iyi bilebilecek durumdasınız; Serbest Fırka 1930'un Ağustos'unda ortaya çıkmış ve eylül-ekimde faaliyet gösterdikten sonra, kuruluşundan aşağı yukarı üç ay sonra kendi kendini feshetmiş olan bir partidir, fakat tabii ki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile kıyaslandığında, farklı bir muhalefet partisi adaylığını temsil eder. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka'ya göre "hakiki muhalefet"i oluşturur. "Hakiki" olmak konusunda Serbest Fırka'nın yerinin daha farklı olması, dönemin havasından gelen zorunlu bir sonuçtur.

Serbest Fırka'nın niçin kurulduğu ve niçin kapatıldığı sorularının çok tutarlı bir şekilde yanıtlanması gerekmektedir. Bu konuda, 1929 büyük ekonomik bunalımının sonuçlarından Atatürk ile İnönü arasındaki ilişki çerçevesine kadar çok çeşitli kapatılış ya da kapanış öyküsü anlatılır.

Serbest Fırka hakkında bulduğumuz belgeler, şu anda Cumhuriyet Arşivi'nde var olan, farklı tarihleri kapsayan bir belge tomarından ibarettir. Bütün bunlar Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve hükümetin, başbakanlığın gözüyle yazılmış belgelerdir. Serbest Fırka'nın gözüyle yazılmış herhangi bir belge maalesef elimizde bulunmamaktadır, bu da Serbest Fırka'yı iktidarın gözüyle değerlendirmek durumuna yol açar.

Bütün bu kısıtlara rağmen, Halk Partisi'nin Serbest Fırka'ya nasıl baktığını incelemek istediğimizde, elimizdeki belgelerden biri, Serbest Fırka'nın kurulmasından sonra Halk Partisi genel sekreterliğinin 14 Ağustos'ta parti müfettişliğine yazdığı bir genelgedir. Bu, muhalefet partisi kurulmasından sonra yazılan ilk genelge olduğu için genel sekreterliğin parti teşkilatına yön vermesi düşünülen parti müfettişlerini hangi yönde bilgilendirdiği, bizim açımızdan önemli olabilir. Bu dönemde birçok dedikodu söz konusu; benim yaptığım saptamaya göre bu mesele ağustosta değil, en geç nisan ayında ortaya çıkmıştır. İsmet İnönü'nün yazdıklarına ve o zamanlarda tutulmuş olan diğer günlüklere baktığımızda, nisan ayında "bir parti kurulması, başına da Fethi Bey'in getirilmesi" mevzuunun konuşulmaya başlandığını görüyoruz. Belki daha erken tarihlerde de konuşulmuş olabilir, ama buna ilişkin elimizde henüz bir veri yok.

Serbest Fırka 8 Ağustos'ta karşılıklı mektuplaşmalardan sonra hızla kamuoyuna deklare edilir. Daha önce Gazi Mustafa Kemal, mektupla Fethi Bey'e bir anlamda izin vermiştir. Halk Partisi Genel Sekreterliği şöyle der: "Paris Büyükelçimiz [Fethi Okyar] Beyefendi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, fırkamız hükümetinin icraatını tenkit etmek üzere bir muhalefet fırkası teşkil etmiştir. Hiçbir su-i tefehhüme [yanlış anlamaya] mahal kalmamak üzere aşağıdaki izahatı veriyorum: Fethi Beyefendi, Reisi Cumhur hazretlerine yazdığı mektupta ve programında, muhalefet maksatlarını izah etmiştir, gerek bunlar gerekse Reisi Cumhur hazretlerinin cevabi mektupları gazetelerde intişar etmiş [yayımlanmış] ve bi't-tabii mütalaa olunmuştur. Bu mektupların şimdiye kadar okunmayanlarca mütalaa için birer matbu suretleri pek yakında gönderilecektir." Bu nihayet taşraya yazılan bir genelge. Taşrada, İstanbul basınının ve Ankara'daki Ulus gazetesinin izlenmesi çok zor veya çok geç olacaktır. "Bunların münderecati [içeriği] yeni vaziyetin hakiki mahiyetini izah ettiği için başka bir mütalaaaya mahal görülmemiştir." Yani parti merkezi, örgüte aslında bu meseleyle ilgili yalnızca bu mektupları göndermekle yetinmiş, içine herhangi bir bilgi notu ya da şerh düşmemiştir. Fakat bununla da yetinilmez tam olarak ve devam edilir: "Ancak, şurasını da kaydetmek isteriz ki fırkamızın vaz'-ı akdiyesinde bir değişiklik yoktur. Gazi Hazretleri'nin Reisi Cumhur olmaları dolayısıyla umumi riyasetin vekilleri olan İsmet İnönü Paşa Hazretleri tarafından tedbiri usulü, şimdiye kadar olduğu gibi devam edecektir." Dolayısıyla sistem aynen muhafaza edilecektir. "Emin ve muvaffakiyetli adımlarla milletimizin inkişaf ve saadetine hizmet ve rehberlik ettiğine kani bulunan fırkamız ve hükümetleri samimi, milletimizin menfaatlerine faydalı tenkitlere iftiharla intizar eder ve bundan memnun olur."

Bu genelgede benim görebildiğim kadarıyla iki mesele var. Birincisi, Halk Partisi, Atatürk'le Fethi Bey arasındaki mektuplaşmaların içeriğine dair herhangi bir yorumda bulunmaktan çekinmekte, "bunu, herkes istediği gibi yorumlasın" demektedir. İkincisi ve daha da önemlisi "Muhalefet partisi kurulmasından memnunuz" denilmekte, fakat "b" şıkkı olarak "eğer bu tenkitler samimi ve milletimizin menfaatlerine faydalı olursa" diye bir şerh düşülmektedir, ki daha en başından, yani Serbest Fırka daha eleştirilerine başlamadan bu yapılmış olmaktadır.

Bu mektuplar Serbest Fırka ile ilgili her kitabın içinde veya eklerinde bulunabilir. Ben de bu çalışmayı yapmadan önce Fethi Bey'le Atatürk'ün mektuplarını, o kitaplardan bakarak dipnotlarda ihtiyaç olduğu zaman kullanıyor ve değerlendiriyordum. Bu vesile ile arşivde bulduğum mektup taslaklarını da görmüş oldum, ancak mektuplar birbirini tutmamaktadır; sadece taslak mektuplar değil, değişik organlarda kamuoyuna deklare edilen mektuplar da tutarsızdır. Bu nedenle bu mektupların belirli bir noktada durma ihtiyacı hissediyorum.

Önce Fethi Bey Atatürk'e bir mektup yazar, arkasından Atatürk bir mektup yazar; toplam iki mektup söz konusudur. Bu mektuplar daha sonra anılarda ve bu konu üzerinde yazılmış kitaplarda yayımlanır, fakat yayımlanan genellikle "iktidarın hükümetin" versiyonu olan mektuptur. Bir de Serbestçilerin versiyonu olan farklı bir mektup söz konusudur. Kelime karşılaştırması yapıldığında birkaç küçük kelime değişikliği görülür; bir-iki yerde kelimeler değişik kullanılmış, bazıları hiç kullanılmamıştır.

Fethi Bey'in anılarında da yer verdiği ve iktidar tarafından görüldüğü gibi muhtemelen basına, ajanslara gönderilen ve genellikle gazetelerde yayımlanan mektubunda, sonradan bir önceki paragrafta, "Binaenaleyh" diye başlanıp şöyle devam edilir: "Ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak arzusunda'yım." Bu "arzu" kelimesi, aslında bir izin için önemli bir kelimedir; bu mektubun ardından Atatürk de ona ikinci bir yeni mektup yazar ve şöyle der: "Benim de zaten gençliğimden beri taraftar olduğum siyasi sistem budur; dolayısıyla bundan dolayı memnun oluyorum." Fethi Bey'in imzası ile daktilo olarak yazılmış, o dönemde bazı yerlerde yayımlanmış, ama gözden kaçmış ikinci metinde Fethi Bey "Siyasi mücadeleye atılmak azmindeyim" der. Siyasi felsefe ve dönemin dengeleri açısından "azim"le, "arzu" kelimesi arasında fark vardır ve bu iki kelime çok önemlidir. Yine bu iki kelime ve felsefe farklılığı, işin başında, muhalefet partisi ile iktidar arasındaki muhalefet anlayışının ne olduğunun farkını çok açık bir şekilde gösterir; "azim" kelimesi hoşla gitmiş bir kelime değildir; muhalefetin siyasi mücadele için azimli olması, iktidar açısından kabul edilebilir bir şey değildir. Dolayısıyla Serbest Fırka daha kurulmadan, yani mektuplaşmalar aşamasında dahi problemlidir. Basına verilen mektupta bu kelime "arzu"ya dönüştürülmüş vaziyettedir; öyleyse, kamuoyu bunu "arzu" diye okur ama Fethi Bey'in yazdığı orijinal mektupta "azmindeyim" kelimesi geçmektedir. Fethi Bey anılarında kendi orijinal mektubunu kullanmış, ama Hasan Rıza Soyak'ın anılarında ve bütün diğer Serbest Fırka belgelerinde, gazetelerde çıkan bizim bildiğimiz versiyon kullanılmıştır.

Fethi Bey'in bütün bu macerayı hayal kırıklığı ile değerlendiren duygularını yeniden gözden geçirince onu o kadar haklı bulmadım, çünkü daha işin başında böyle bir düzeltme operasyonu, iktidarın felsefesini göstermesi açısından önemli bir işaret olmalıydı. Fethi Bey'in mektubundaki "azim" kelimesi, Atatürk'ün basına gönderdiği metinde iki defa "arzu" kelimesine dönüştürüldüğü andan itibaren, bence işin hikâyesi daha birinci satırdan itibaren farklı şekilde yazılmaya başlanmıştı. Serbestçilerin bunu nasıl göremediklerini doğrusunu isterseniz muhalefete sempatik bakmaya çalışan bir kişi olarak anlayabilmiş değilim; bunu nasıl algılayamamış, nasıl anlayamamışlardır ve bütün bu iş bittikten sonra kendilerinin nasıl bir komploya maruz kaldıklarını anlatmaya çalışmışlardır? Burada bir izin meselesi söz konusudur ve bu izin belirli şartlarla verilmiştir.

Fethi Bey'in orijinal mektubu Serbest Fırka'nın dağıttığı bir propaganda broşüründeki mektuplaşmalar arasında yer alır. Serbestçiler "azminde", iktidar "arzusunda" kelimelerinde direnmektedir. Fethi Bey (ya da Ahmet Ağaoğlu ?) anılarında Atatürk'ün yazdığı mektupla ilişkili olarak şöyle demektedir: "Bu mektubu İsmet Paşa yazmıştır, yazarken İsmet Paşa'nın elinde gördüm." Bana göre bu, İsmet Paşa'nın yazısı değil, Atatürk'ün yazısıdır; doğrudan doğruya Atatürk'ün kaleminden çıkmıştır.

Serbest Fırka'yı kuranlar kimlerdir? Birinci ihtimal, eski muhalifler olması dolayısıyla Terakkipervercilerin kurmuş olmasıdır; yeni bir muhalefet partisi kuruluyordu, dolayısıyla eski muhalefetin oraya akması lazımdı. İkinci ihtimal ise, o zamana kadar pek politikaya karışmamış, bundan çekinmiş olan insanların bu izinden teşvik görüp buraya katılmış olabileceğidir. Üçüncü ve daha enteresan olanı şudur: Halk Partisi'nden ayrılmalar başlamıştı. Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin yazmış olduğu genelge, yine parti müfettişlerine doğrudan hitap ediyordu: "Bazı mahallerde bizde üyelik iddia eden ve hakikaten mensup bulunan..." Halk Partisi'nin üye kaydı o kadar sağlıklı bir zemine oturmuş durumda değildi ve parti katında kimin üye olup kimin üye olmadığı pek de belli değildi! ".Kendi rızalarıyla yeni fırkaya geçtikleri yazılmaktadır. Bizden ayrılanların kimler olduğunun kamuoyuna ilan edilmesi lazımdır. Bu gibilerin ilan edilmek üzere derhal bildirilmesi ve mahalli matbuatta da ilan edilmesi gerekir." Buradan, Cumhuriyet Halk Partisi üyelerinin ayrılıp Serbest Fırka'ya geçtiğini ve bazı yerlerde kurucu olduklarını öğreniyoruz. Cumhuriyet Partisi, bu karşıklığı önlemekte bir tedbir olmak üzere yalnızca üyelikten atmakla kalmak istememekte, bir de kamuoyunda Halk Partisi'nden bu yönde çıkabilecek isimlere karşı bir önlem almaktadır.

Bir diğer mesele "hanımlar"dır. Kısa bir süre sonra yapılacak olan belediye seçimlerinde, kadınlara da rey verme hakkı tanınacaktı. Bundan önce birtakım hanımlar Cumhuriyet Halk Partisi'ni ziyaret ederek partiye üye olmak istemişlerdi. Oy hakları tam anlamıyla olmadığından, nasıl bir muameleye tabi tutulacakları konusunda yeni bir genelge yayımlanmıştır: "Partiye müracaat edilen hanımefendilerin fırkaya kabulü uygun görülmüştür, ancak bunların arasında muallim öğretmen hanımefendiler vardır ki Memurin Kanunu dolayısıyla bu hanımefendilerin hiçbir fırkaya girmeleri mümkün değildir." Çünkü Devlet Memurları Kanunu, bugün olduğu gibi siyasi partilere girmeyi yasaklıyordu. Bu cümlede hem "alın" denmekte, hem "mümkün değildir" denmektedir ve "zaten" denerek şerh konulmaktadır! Arkasından "bilumum bütün memurin [devlet memurları] firmamızın tabii, doğal uzuvları telakki edildiği cihetle" sözü "zaten bizim üyemizdir" kastedilmektedir. "Bunların kayıt muamelesine de lüzum yoktur!" tam olarak ne yapılabileceğini anlatmamaktadır. "Kendilerine teşekkür edip" diye devam eden cümle "hanımları alalım, memur hanımları almayalım!" anlamına gelmektedir. Kısa bir sürede rey hakkı verildikten sonra Halk Partisi kadın üye de kabul edecek, hatta teşkilata genelge göndererek "özellikle kadın istiyoruz" bile denecektir.

Sonbahar ayları geldiğinde belediye seçimlerinde kadın üye ve adaylar da yer alırlar. Bugünkü Dışişleri Bakanlığı'na bağlı, bugünkü Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün atası olan Matbuat Umum Müdürlüğü faaliyettedir. Bu kurumun görevlerinden biri de yurtdışındaki, Türkiye ile ilgili yazıları Türkçe'ye çevirerek Başbakanlığa sunmaktır. Başbakanlık evrakı arasında bunlardan aşağı yukarı iki düzine kadar bulunmaktadır. Acaba neleri tercüme etmeye gerek görmüşler ve buralarda hangi yazılar vardır? Yani yabancı basın, o dönemde Türkiye'ye baktığı zaman Fethi Bey'in Serbest Fırka'sını, Halk Fırkası'nı ve bu mücadeleyi nasıl değerlendirmektedir? Burada o zamanda Türkiye'de yayımlanan yorumların dışında başka yorumlar ve değerlendirmeler de mevcuttur. Özellikle iktisadi bunalımın yaratmış olduğu problemin ne olduğu konusunda bir fikrimiz vardır; bütün kitaplar bu sorunun bu konuda çok önemli bir neden olduğunu dile getirir, fakat yabancı basını okuduğumuz zaman, bunun düşündüğümüzden daha önemli ve daha derin bir mesele olduğu izlenimine kapılmaktayız. İktisadi bunalım Türkiye'de kötü sonuçlara yol açmış ve yabancı basın bu durumu "Batıyorlar, bir çıkış yolu bulmaya çalışıyorlar!" şeklinde yansıtmıştır. Sovyet basınının umurunda olan tek şey, -ne Fethi Bey ne de İsmet Paşa- Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin dış politikasının, Sovyet yörüngesinden Batı yörüngesine doğru sapmamasıdır. Fransızların sempati içinde oldukları düşünülebilir; oysa Fransız basını "Gazi Paşa'nın, Fransa'dan borç alabilmek için yaptığı bir numaradır, kanmayın!" demektedir; İsmet Paşa'ya karşı bir alternatif üretmişlerdir "Bizden borç alacaklar, İsmet Paşa alamıyor (veya biz vermek istemiyoruz) Fethi Bey bunu başarabilir" şeklinde bir manevradan söz edilmektedir. Bunun gibi Romanya'dan, Bulgaristan'dan, İngiltere'den gelen pek çok yorum söz konusudur.

Sonraki süreçte Serbestçiler Türkiye'deki karşı devrimin sesi, simgesi, tabanı haline gelecektir. Yine büyük ihtimalle Halk Partisi Genel Sekreterliği'nden fırka müfettişlerine yazılmış 22 Ağustos tarihli (yani birinci haftanın içinde) bir yazı söz konusudur; bu sırada henüz teşkilatları bile yoktur, yalnızca Galata'da Bankalar Caddesi'nde bir merkezleri vardır. Yazı şöyle: "Resmen teşekkül eden Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın, cumhuriyetçilik ve laiklik prensiplerinde bizimle asla ihtilafı olmadığını ilan ettiği malumdur. Buna nazaran, fırkamıza bir tek vazife tevellüt ediyor ki o da şudur; bu fırkanın münasip gördüğü azayı kaydetmekte hüriyeti tam ve mutlak, ancak yukarıda maruz prensipleri esasen kabul etmemiş ve ruhen mülteci insanlar da bu fırkaya müracaat ederek tetkik noksanlığı yüzünden kaydolunabilir ve evvelerini propaganda edebilirler. Doğrudan doğruya memleket zararına olan bu hareketi, muarızımız fırka da terviç etmeyeceğinden [uygun görmeyeceğinden] bilhassa teşkilatımız, bu gibi kara ruhuların taassubuna karşı şiddetle mücadele mecburiyetinde olduğundan, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na bu gibi insanlar kaydedildikleri takdirde, zati âlileri vasıtasıyla [partinin müfettişleri aracılığıyla] derhal makamı âlilerinin haberdar edilmesi ve münasip bir tarzda teşkilatımız kademelerine bu genelgenin gönderilmesi rica olunur." Dolayısıyla, Serbest Fırka daha birinci haftasını doldururken, buraya gelecek üyelerin "kara ruhlu, mürteci, cumhuriyetçi ve laik ilkelere karşı oldukları" hakkında bir yargı oluşmuş vaziyettedir. Serbest Fırka henüz üye kaydetmeye dahi başlamamış veya henüz kayıtlara başlamış olabilir bu sırada. Dolayısıyla burada da iktidarın Serbest Fırka'ya bakışı daha baştan hoşgörülüdür ve sonra bu hoşgörünün kaybolması şeklinde bir görüşü değil, tam tersine teyakkuz halinde olunmasına prim veren bir görüşü temem almak söz konusudur. Kısa bir süre sonra Serbest Fırka için yine aynı konuda başka bir mesele gerçekleşir; artık genel sekreterliğe istihbarat gelmeye başlar. "Aldığımız haberlere göre" diye başlayan bir yazı (dolayısıyla Halk Partisi'ne hükümetten ya da teşkilattan geldiğini düşünebiliriz) şöyle devam etmektedir: "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülü keyfiyeti, bilhassa her tarafta softa ruhlu mürtecilerin ve diğer taraftan da komünist..." (bu komünistlik edebiyatından daha sonra vazgeçmişlerdir, yani bugün Serbest Fırka'yı hiçbir yerde komünist diye okumayız, genellikle mürteci olarak geçer, fakat burada birlikte kullanılmıştır. Birlikte kullanılması da o dönem için çok normaldir, çünkü bütün aşırıları Halk Partisi'ne karşı birleşmiş durumdadırlar) ". faaliyetlere yol açmıştır. Komünistlerin her fırsatı ganimet itihaz ederek hareket geçmeleri son derece doğaldır. Buna karşı teyakkuzumuz, şimdye kadar olduğu gibi idame ve tevlit edilmelidir." Sonra Serbest Fırka'nın propagandası hakkında ikinci istihbarat gelir: "Mürtecilerin güya şapka yerine fes, yeni Türk harfleri yerine Arap harfleri ikame olunacakmış, memleketten bi-hakkın kovulan saltanat ailesi, tekrar memlekete gelecekmiş, bilhassa şimdye kadar tahakkuk ettirdiğimiz bütün inkişaf alt üst edilerek, saltanat ve köhne müesseseleriyle ananeleri tekrar tesis edilecekmiş yolunda yaptıkları propagandalar da çok dikkate şayan ve memleketin huzur ve sükûnuna.". Dolayısıyla burada Serbest Fırka için yapılacak olan bütün yorumlar, aslında Serbest Fırka kurulu kurulmaz yapılmış vaziyettedir; yani bütün bunlar, Serbest Fırka feshedildikten sonra yapılmış olan değerlendirmeler değil, neredeyse baştan söylenilmiş şeylerdir.

O dönemde bir de "Gazi Hazretleri'nin Halk Fırkası'nı terk ederek Serbest Fırka'nın başına geçmek yolunda yer aldığı" şeklinde söylentilere rastlanır. Muhtemelen bunu, karşı tarafın gücünü azaltmak için Serbestçiler geliştirmişlerdir; yani Gazi Paşa'yı da yanlarına alırlarsa, karşıda bir tek İsmet Paşa kalacak ve dolayısıyla mücadele bir hayli kolaylaşacaktır. Bu da şiddetle reddedilen ve üzerinde karşı propagandayı gerektiren noktalardan bir tanesidir; bu kadar ciddiye alınmasından, o dönemde bu dedikodunun bir hayli yaygın olduğu ve Halk Partisine karşı bu dedikodulu karşı propagandanın bile rahatlıkla söylenebildiği anlaşılmaktadır.

Serbest Fırka'nın propaganda konularından vergiler meselesi çok önemlidir. Bu vergilerin yarattığı ağır buhranın sonuçlarını kitaplardan okuyoruz, fakat anlaşılacak "Vergiler azaltılacak, tekeller kaldırılacak, serbest bir ekonomi siyaseti izlenecek" sözleri, kamuoyunda çok fazla sempati toplamıştır. Onun için karşı propagandada "Her taraftan istenen şey, halkın bu tür mızır propagandaya karşı Halk Partisi teşkilatının halkı irşat etmesi [aydınlatması], onu doğru yönde bilgilendirmesi" talebi yer alır.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Halk Partisi'ne bir yazı gönderir. Halk Partisi genel sekreterliği ile bakanlıklar arasında doğrudan yazışmalar olabilmektedir. Yazıda şöyle denir: "Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Beyefendi, umumi müfettişlik muntakasında..." (bu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, bugün olağanüstü hal bölgesini kapsayan muntakadaki birinci müfettişliktir) ". teşkilat yapmayacaklarını, Halk Fırkası Katib-i Umumisi Saffet Arkan Beyefendi'ye vaad ve temin etmişlerdir." Daha en başında Güneydoğu Anadolu'da teşkilat istenmemiştir, zaten Halk Partisi'nin de teşkilatı yoktur orada, hiç olmayacaktır. Doğrudan doğruya Fethi Bey'den de bu yönde vaat alınmıyor. 1946'da Demokrat Parti kurulurken de taleplerden biri o yörede teşkilat yapmamaktır.

Sovyetler Birliği Ticaret Ataşeliği birtakım ticari sıkıntılardan söz eder. Bu konudaki bir belgede şöyle bir cümle geçmektedir: "Lütfen, kendilerine o bölgenin hususi bir rejime sahip olduğunu söyleyiniz!"

Bugün biz İzmir olaylarını çok dramatik bir şekilde okuyabiliyoruz. Yine Halk Partisi'nin bir genelgesinde İzmir olayları son derece küçük bir grubun katıldığı bir toplantı olarak gösterilmektedir. Bunun da nedeni İstanbul matbuatının görevini yerine getirmemesi, olayları doğru dürüst aksettirmemesidir. Halk Partisi Genel Sekreterliği olayı açıklığa kavuşturur: "Fethi Bey'i istihbar eden üç yüz kişi varmış, gerisi serserilerle, meraklılarla, onlar da en çok iki üç bin kişiymiş, olaylar ise komünistlerin eseriymiş." Dolayısıyla komünistler bir kez daha ortaya çıkmış olmaktadır. Buradaki ifadeler de enteresandır: ". baldırı çıplaklar, zavallı bir seyirci." Olay şöyledir: Fethi Bey ve arkadaşları bir miting ve konuşma için İstanbul'dan vapurla İzmir'e gitmektedir. Fethi Bey'in anılarına göre, Fethi Bey ve arkadaşları sabah kalkıp limandaki kalabalığı görünce, bunun kendileri için gelmiş bir kalabalık mı, yoksa kendilerine karşı bir kalabalık mı olduğunu anlamamışlardır. Sonra anlaşılır ki sadece İzmir değil, Ege havlisinden de insanlar oraya gelmişlerdir ve gerçekten de Fethi Bey'i karşılamaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla Fethi Bey konuşma yapacaktır, fakat her zaman ve her yerde olduğu gibi bir itiş kakaş söz konusu olur. Bu arada kalabalık, Halk Partisi binalarının camlarını taş atarak kırar. Yeteri kadar polis olmadığı için, müdahale eden polisler dövülürler. Bunun üzerine kalabalığı dağıtmak üzere ateş açılır, bir çocuk orada vurulup ölür. Fethi Bey ve arkadaşları dehşete kapılmıştır ve her taraf kan revan içindedir. Babası çocuğu kaldırır, Fethi Bey'e kadar gelir, dizinin dibine çocuğunu koyar ve şöyle der: "Size bir kurban, eğer isterseniz başka kurbanlar da verebiliriz, yeter ki bizi kurtarın!"

Belki de söylenmesi gereken şey şudur: Biz, Serbest Fırka'nın bu dönemdeki eylemleri, faaliyetleri açısından, bir tek İzmir'de olay olduğunu zannediyoruz. Oysa aşağı yukarı yarım düzine raporun gösterdiği gibi, Batı Anadolu'da pek çok büyük vilayete (İzmir'deki kadar büyük olaylar olmasa bile) özellikle belediye seçimleri öncesinde ve sırasında büyük kitleler vilayete yürümüşlerdir. Olaylar sandığımızdan fazladır; iktidarın Serbest Fırka karşısında niye bu kadar çok telaşlandığını anlamak istiyorsak, bunlar bizim için iyi birer ipucu ve yol gösterici olabilir.

Halk Partisi teşkilatı, Serbest Fırka teşkilatının kurulduğu her yerde parti genel sekreterliğinin talebi üzerine, kurucuların kim olduğunu ve bu kişilerin geçmişteki siyasi faaliyetlerini, bugünkü durumlarını gösteren birer istihbarat raporu kaydetmiştir. Mevcut aşağı yukarı yüz elli sayfa kalınlığında isim ve tanım içeren bir dosya, Serbest Fırka'nın neredeyse kurucularının tamamı hakkında Halk Partisi teşkilatı gözüyle fikir vermektedir. Örneğin "Denizli Vilayeti merkez teşkilatı kurucuları: Muhasip Rakıb Efendi, babasının adı Halil." diye devam eden tanımlar söz konusudur.

Birçok Halk Partisi mutemedi, yani esas, güvenilir adamı teşkilatla kavga etmek ya da mutemetlikten atılmak suretiyle Serbest Fırka'ya geçmiştir. Buradan, teşkilat içi problemleri ve anlaşmazlıkları da anlamış oluruz; yani bu sadece Halk Partisi, Serbest Fırka meselesi değildir, aileler arası çekişmede, eğer yörenin güçlü ailelerinden birisini Halk Partisi kayırmış ve belediye reisi yapmışsa, öbür güçlü aile de gitmiş Serbest Fırka'yı kurmuştur. Bütün bu belgeler taşra sosyolojisi ve sınıfsal yapısı hakkında ipucu çıkarmak konusunda bize fikir verecektir. Bazı kişiler için olumsuz bir şey söylenmemekte, "Biz bunu iyi tanırız, iyi ve saf bir çocuktur, iyi yüreklidir, kandırdılar bu vatandaşı" gibi ifadeler yer almaktadır; bazıları hakkında ise hiçbir fikir beyan edilmemektedir. Dolayısıyla, hakkında bir şey söylenenleri daha ciddiye almak gerektiği kanısındayım.

Serbest Fırka meselesi 1930 Kasım'ında, parti kendini feshettikten sonra hemen bitmez; bunun akisleri 1931'in yaz aylarına kadar devam eder. Serbest Fırka'yı destekleyen, örneğin Arif Oluç'un Yarın gazetesi, (ki onun üzerine bir monografi çalışması yapmak çok isabetli olur; çünkü sık sık mahkemeye verdikleri belli oluyor) Serbest Fırka'nın programını, fırka kapandıktan üç ay sonra yeniden yayımlar. Serbest Fırka'nın birçok yerinde, başka partiler kurmak üzere faaliyet olduğuna dair, teşkilatta istihbarat raporları vardır. Fakat madalyonun arka yüzünde, birçok Serbest Fırka üyesi de Halk Partisi'nin açık, geniş davranması ile yeniden Halk Partisi'ne kabul edilir; örneğin Adnan Menderes, çok sözü edilen örneklerdendir. Çok sayıda Serbest Fırka üyesi yeniden Halk Partisi'ne alınır. Buradaki seçmenin nasıl yapıldığını tam olarak bilemiyoruz, ama Halk Partisi'ne şiddetle muhalefet etmeyen, yörede tanınmış, dürüst olduğu söylenen insanları tekrar aldıkları düşünülebilir; yani Halk Partisi, Serbest Fırka'nın büyük bir kısmını kendi içine alma becerisini ve esnekliğini gösterebilmiştir.